

connexions

Apunts breus sobre la democràcia a Europa: reptes i sortides

vista prèvia >

L'escenari polític europeu s'ha vist sacsejat amb la irrupció de partits i discursos d'arrel populista que impugnen principis i valors democràtics i laminen les institucions representatives arreu del continent. Però, és aquesta, realment, l'única resposta possible a la creixent apatia electoral i a la desconfiança en les institucions? La Unió Europea té al davant el gran repte de dissenyar institucions que articulin les capacitats polítiques de la ciutadania en tots els nivells, i construir així un veritable *demos* europeu. Perquè, en definitiva, sense més democràcia no hi haurà més Europa.

Marta Poblet

Professora de la Royal Melbourne Institute of Technology

@mpoblet

La UE viu un moment especialment complex. Un repte inèdit —la sortida més o menys endreçada del Regne Unit— s'afegeix a qüestions de fons que demanen respostes no menys immediates. Entre elles, el tractament dels refugiats i la immigració, així com de les desigualtats econòmiques i socials agreujades per la Gran Recessió i les seves onades expansives. En l'àmbit polític, a més, es constata una erosió gradual de les institucions democràtiques allà on governs d'arrel populista de dretes obtenen o consoliden victòries electorals, com ara a Hongria i Polònia.

Previsiblement, la crida a les urnes de maig de 2019 obtindrà una resposta tèbia entre la ciutadania. La participació global a les eleccions del Parlament Europeu no ha deixat de disminuir en les darreres dècades i, des de 1999, no supera el 50% de mitjana —42,61% el 2014, si bé amb diferències notables entre països.¹ Alhora, els ciutadans que diuen no confiar en la UE són més nombrosos que els que hi confien —48% i 42%

1 EUROPEAN PARLIAMENT, «Results of the 2014 european elections»

respectivament, amb un 10% que no ho saben.²

L'apatia electoral i la desconfiança en les institucions de la Unió, tanmateix, coexisteixen amb sentiments i opinions favorables al projecte europeu. A tots els països membres, sense excepció, hi ha una majoria de ciutadans que diuen sentir-se «ciutadans europeus» —71% de mitjana.³ Les dades també indiquen que hi ha una clara majoria de ciutadans a favor de polítiques europees comunes en tots els àmbits —econòmic, social, mediambiental, defensa i seguretat, política exterior...⁴ I, quan es demana quin és l'actiu més important de la UE, els ciutadans s'inclinen pel respecte per la democràcia, els drets humans i l'estat de dret.⁵

En aquesta tessitura, el futur polític d'Europa es debat entre les sortides d'arrel populista i les vies d'innovació democràtica institucional. Vegem les opcions que unes i altres plantegen.

2 EUROPEAN COMMISSION, «Standard Eurobarometer».

3 Idem

4 Idem

5 EUROPEAN COMMISSION, «Future of Europe, Special Eurobarometer 479».

Populismes europeus i l'erosió de la democràcia representativa

Les sortides populistes exploten l'erosió de la confiança en les institucions i qüestionen, en major o menor mesura, el procés de construcció europea de les darreres dècades. La campanya en favor del Brexit n'és un cas paradigmàtic, però l'ascens electoral del Freiheitliche Partei Österreichs [Partit de la Llibertat a Àustria] (FPÖ), de la Lega Nord [Lliga Nord] (LN) i el Movimento 5 Stelle [Moviment 5 Estrelles] (M5S) a Itàlia, Alternative für Deutschland [Alternativa per a Alemanya] (AfD), dels Sverigedemokraterna [Demòcrates de Suècia] (SD) o del Partij voor de Vrijheid [Partit per la Llibertat] (PVV) a Holanda en són alguns dels exemples recents.

Els populismes europeus adopten formes diverses d'expressió política, però coincideixen en un tret bàsic: menystenir la complexitat dels grans reptes continentals. Els mecanismes de simplificació són igualment coneguts: l'assenyalament de culpables —els immigrants, les minories, les elits [corruptes]— la reducció del discurs a l'eslògan —típicament inflama-

Els populismes europeus adopten formes diverses d'expressió política, però coincideixen en un tret bàsic: menystenir la complexitat dels grans reptes continentals

tori— i la proposta de solucions ad hoc —tancar, expulsar, incriminar— que busquen efectes visibles a curt termini. En darrera instància, la demagògia dels populismes trenca el pacte implícit de representació entre electors i elegits propi de les democràcies representatives liberals. Els compromisos electorals es formulen, no a partir de propostes que poden ser subjectes a anàlisi i debat, sinó en funció de missatges que «el poble» pretesament vol sentir, recorrent a la desinformació, la manipulació i, fins i tot, a la mentida si cal. D'aquesta manera, per exemple, un polític pot prometre 600.000 llocs de treball en quatre anys a Andalusia durant una campanya electoral i, un cop en el càrrec, anticipar públicament el no compliment de la promesa al·legant que «es tracta d'un llenguatge, d'una forma d'expressar-se en campanya electoral».⁶

Injectar l'engany, la manipulació, o la falsedat en el pacte de representació el fa invàlid. És en aquest sentit que els programes populistes distorsionen —i deterioren— la democràcia

6 LA SEXTA, «El consejero de Economía de Andalucía confiesa que no se cumplirá la promesa de crear 600.000 empleos».

representativa. Ara bé, al deteriorament del sistema representatiu hi contribueixen altres factors. Els crítics de la democràcia representativa dels darrers anys n'han exposat diversos. Jason Brennan (1979) —un dels crítics més ferotges— considera que la gran majoria de ciutadans no mostren ni l'interès ni la preparació suficients per a participar en política —una idea ja present en Plató. Quan els votants són majoritàriament incompetents, continua Brennan, produeixen governs igualment incompetents. Faríem bé, per tant, de «deixar-nos estar de política»⁷ i buscar instruments que atorguin el govern als qui veritablement en saben: els experts. És a dir, Brennan proposa una alternativa instrumental i «epistocràtica» [un «govern dels que saben»] a la democràcia. En una línia no massa allunyada, els politòlegs Christopher Achen (1946) i Larry Bartels (1956) consideren que són les lleialtats partidistes i la identificació identitària amb diferents grups, més que no pas el comportament racional i informat, el que determina el comportament electoral i, per tant, qualsevol teoria democràtica i

7 BRENNAN, *Against Democracy*.

disseny institucional realistes haurien de partir d'aquesta premissa.⁸ Des d'una altra perspectiva, David Van Reybrouck (1971), també crític amb l'actual model de democràcia representativa, proposa recuperar un mètode que els atenencs empraven amb freqüència per triar càrrecs públics: *sortition* [sorteig].⁹ I, encara, un teòric inequívocament defensor de la democràcia representativa com ara Anthony Grayling (1949) n'assenyala tres falles importants: els interessos partidistes dels grups parlamentaris, la manca d'educació cívica del *demos*, i la interferència i la manipulació per part d'agents externs —la intervenció de Cambridge Analytica¹⁰ a les campanyes del Brexit i de Donald Trump (1946) en són exemples recents.¹¹

8 ACHEN i BARTELS, *Democracy for realists: Why elections do not produce responsive government*.

9 VAN REYBROUCK, *Against elections: The case for democracy*.

10 Empresa nord-americana especialitzada en processos electorals. L'anàlisi de dades i la gestió d'aquestes eren la base de la seva activitat, fet que en va portar el tancament el 2018 després d'un escàndol sobre dades privades. Va participar en la campanya de Donald Trump el 2016, en diverses campanyes conservadores als EUA i, entre d'altres, a les presidencials argentines amb la candidatura de Mauricio Macri.

11 GRAYLING, *Democracy and its crisis*.

En els darrers anys les tecnologies digitals han facilitat l'emergència d'una veritable munió de plataformes i aplicacions específicament dissenyades per a canalitzar processos de participació democràtica

Les tensions entre democràcia, representació i sobirania tampoc no són noves. El mateix Grayling ens recorda que els Debats de Putney de l'estiu de 1647 —acabada la primera fase de la Guerra Civil anglesa— ja s'expressaven en aquests termes: qui constitueix el *demos* i com es constitueix el Parlament. Nadia Urbinati (1955), entre d'altres, també ha explorat aquestes tensions en l'obra de teòrics com Montesquieu, Rousseau i Condorcet.¹² Ara bé, quines són les propostes contemporànies que van més enllà de la democràcia representativa tal com la coneixem i, en particular, d'atorgar els electors un paper més actiu que no pas el de votar en unes eleccions cada quatre o cinc anys?

Participació i deliberació: dissenys institucionals i eines

Des de fa més de tres dècades, els teòrics de la «democràcia deliberativa» —com ara el filòsof i sociòleg Jürgen Habermas (1929)— argumenten que els ciutadans haurien de poder participar més en processos

democràtics, i que ho haurien de fer respectant els principis d'una deliberació informada, racional, i respectuosa, entre d'altres. Ara bé, com es traslladen aquests principis teòrics al terreny pràctic? Com s'articulen els processos deliberatius en escenaris reals? Les respostes han estat múltiples, però les més destacades han passat pel disseny d'entitats deliberatives que es coneixen com a «mini-públics»: assemblees ciutadanes, jurats ciutadans, enquestes deliberatives o pressupostos participatius, entre d'altres. Els mini-públics tenen principis de disseny similar: composició feta a partir de tècniques aleatòries o quasi-aleatòries —per sorteig—, durada relativament breu —dies o setmanes—, facilitació del debat mitjançant moderadors, deliberació en plenari o en grups més petits i examen creuat dels experts que venen a prestar les seves valoracions.¹³ Tot i que aquestes experiències s'han popularitzat especialment en l'àmbit local —en particular, els pressupostos participatius— hi ha exemples d'abast nacional. El 1999,

el referèndum sobre monarquia o república a Austràlia va anar precedit d'una enquesta deliberativa. Els anys 2009-2010, les primeres passes del procés de reforma constitucional a Islàndia les va donar dues Assemblees Nacionals —d'iniciativa ciutadana la primera, i governamental la segona— compostes per ciutadans extrets del cens per sorteig.

En els darrers anys, a més, les tecnologies digitals han facilitat l'emergència d'una veritable munió de plataformes i aplicacions específicament dissenyades per a canalitzar processos de participació democràtica. El concepte de «tecnologies cíviques», de fet, va més enllà de la deliberació, perquè les eines digitals tenen objectius diversos. Així, hi ha eines que faciliten l'accés a dades obertes i informació —per exemple, programes electorals dels partits— a l'hora de votar; eines de votació electrònica per a tot tipus de processos electorals; eines que permeten fer un seguiment de l'activitat parlamentària i dels representants, o una monitorització del nivell de compliment dels programes electorals i de l'execució de les polítiques públiques; eines que permeten iniciar peticions,

¹² URBINATI, *Representative democracy: principles and genealogy*.

¹³ RYAN i SMITH, «Defining mini-publics. Deliberative mini-publics: Involving citizens in the democratic process».

Els ponts entre els processos *online* i *offline* són encara febles perquè les bretxes digitals continuen essent un repte per a les societats democràtiques, i perquè sovint no hi ha un encaix institucional dels mecanismes d'acció cívica i participació a la xarxa

signar manifestos, recaptar fons en la defensa de causes polítiques; eines, finalment, que amplifiquen els processos deliberatius més enllà —o com a complement— dels minipúblics.¹⁴ Moltes d'aquestes eines són impulsades per ens públics a tots els nivells —a casa nostra, tenim els exemples de Decidim Barcelona, la plataforma municipal que canalitza els processos de participació a la ciutat¹⁵ o els fòrums en línia del Pla Europa del Departament d'Acció Exterior de la Generalitat de Catalunya que promouen el debat al voltant de la UE.¹⁶ Sovint, aquestes iniciatives es recolzen en estratègies de dades obertes que en faciliten l'accés, l'anàlisi, i la reutilització.¹⁷

Ahora, moltes altres eines de tecnologia cívica són el fruit de l'activitat de grups i col·lectius de la societat civil o bé d'iniciatives privades. Al nostre país, en són exemple apli-

cacions com El Teu Parlament,¹⁸ plataformes deliberatives sobre textos constitucionals,¹⁹ o les nombroses plataformes de *crowdfunding* —micromecenatge— que fan de Catalunya un dels països més actius d'Europa en aquest sentit.²⁰

L'efervescència d'eines tecnològiques, no obstant, no resol per si sola les qüestions de fons que la innovació democràtica planteja. Les xarxes socials, les plataformes i les aplicacions han creat milions d'usuaris, però és dubtós que hagin configurat un veritable *e-demos* i, encara menys, una ciutadania i democràcia digitals.²¹ La sobirania dels ciutadans sobre les seves pròpies identitats digitals, dades, i privacitat—tot i les proteccions legislatives—continua essent força limitada. Les eines són múltiples i s'orienten a objectius específics però, lluny de constituir un ecosistema integrat, el que tenim són sitges digitals desconnectades entre si.

Els ponts entre els processos online i offline, a més, són encara febles. D'una banda, perquè les bretxes digitals—diferències socioeconòmiques en l'accés i ús de les tecnologies—continuen essent un repte per a les societats democràtiques. D'altra, perquè sovint no hi ha un encaix institucional dels mecanismes d'acció cívica i participació a la xarxa: com s'integren les deliberacions online en un procés participatiu més ampli? Com s'organitzen referèndums online amb validesa? Com es traslladen les decisions en aquest espai en el sistema institucional democràtic? En definitiva, com es dissenyen institucions democràtiques que satisfacin els principis de participació inclusiva, d'igualtat política —la veu de cadascú compta per igual— i de deliberació?²² La resposta, suggerim aquí, passa per la creació d'ecosistemes enllaçats. Ecosistemes d'entitats i mecanismes enllaçats que, interactuant entre si, garanteixin els principis democràtics esmentats. Hi ha alguns exemples que podem citar

14 Per una taxonomia de tecnologies cíviques, vegeu POBLET, CASANOVAS i RODRÍGUEZ-DONCEL, *Linked democracy*.

15 AJUNTAMENT DE BARCELONA, <www.decidim.barcelona>.

16 GENERALITAT DE CATALUNYA, <www.participa.gencat.cat>.

17 GENERALITAT DE CATALUNYA, «Govern Obert».

18 EL TEU PARLAMENT, <elteuparlament.cat>.

19 Veure com a exemple: <www.constitucio.cat> i <www.unanovaconstitucio.cat>.

20 POBLET, «Crowdfunding culture in Catalonia: The revival of civil society?».

21 VAROUFAKIS, «Can the Internet democratise capitalism?».

22 Satisfere aquests tres principis de forma simultània planteja dilemes institucionals assenyalats a FISHKIN, «Deliberative democracy and constitutions».

Un model de democràcia enllaçada se situa en un nivell mig institucional; és a dir, entre els sistemes electorals de les democràcies representatives i els microcosmos que constitueixen els minipúblics deliberatius

en aquest sentit i que poden servir de pauta o de model. D'aquests exemples, per començar, se'n poden sintetitzar algunes característiques bàsiques per al disseny d'ecosistemes de participació democràtica.

Cap a un model de democràcia enllaçada

Un model de democràcia enllaçada se situa en un nivell mig institucional; és a dir, entre els sistemes electorals de les democràcies representatives —nivell macro— i els microcosmos que constitueixen els minipúblics deliberatius—nivell micro. En aquest sentit, combina diferents ecosistemes de participació a diferents nivells. Els elements constitutius d'aquests ecosistemes són els ciutadans, els grups, els col·lectius, les tecnologies que fan servir en els processos i el coneixement políticament rellevant²³ que aporten o generen en les seves interaccions. Quines

23 El terme «coneixement políticament rellevant» està prestat de Josiah Ober (1953), que utilitza l'expressió «*politically relevant knowledge*» per referir-se al tipus de coneixement que els antics atenencs generen en el desenvolupament de les seves tasques polítiques. OBER, *Democracy and knowledge*.

característiques podem suggerir per als ecosistemes de participació democràtica?²⁴

– Delimitats: els ecosistemes haurien de delimitar clarament qui és el demos que el constitueixen en cada cas —sectorial, local, nacional...— amb sistemes d'identitats digitals verificables.

– Híbrids: els espais d'interacció i participació haurien de combinar de manera flexible els àmbits presencials i online. Els ciutadans tenen disponibilitats, preferències i interessos diferents i caldria adaptar-se a les seves necessitats, no a l'inrevés.

– Distribuïts: el coneixement i l'expertesa dels ciutadans, grups, i col·lectius està distribuïda en el teixit social. Els ecosistemes haurien de configurar-se com xarxes distribuïdes de nodes —en contraposició a un sistema centralitzat— que fan tasques diferenciades i complementàries —accés a les dades, monitorització

24 Hem desenvolupat aquestes condicions a POBLET, CASANOVAS i RODRÍGUEZ-DONCEL.

de polítiques, controls de transparència, deliberació i presa de decisions...

– Oberts: els ecosistemes són entitats complexes i les interaccions generen propietats emergents. Per tant, haurien de tenir capacitat d'adaptació i reconfiguració en funció dels canvis.

– Tecnològicament agnòstics: de forma similar, les tecnologies evolucionen de forma constant —es milloren, s'adapten, es reconfiguren per a nous usos... La innovació tecnològica no passa sempre per inventar noves eines, sinó per millorar incrementalment les ja existents o bé per donar-les-hi noves utilitats. Els ecosistemes, per tant, n'han de poder fer un ús adaptatiu en funció dels contextos.

– Modulars: de la mateixa manera que els processos han de poder ser presencials i online, les tecnologies cíviques han de poder facilitar opcions múltiples de participació i dedicació. Signar una petició, participar a la redacció d'un text, deliberar en una assemblea, votar... demanen compromisos de temps i dedicació diferents, i per tant són

Estònia ha destacat com a país capdavanter en l'ús de tecnologies digitals, Una quarta part de l'electorat va votar online a les eleccions al parlament de març de 2019

opcions que cal preveure de forma modular i, alhora, integrada.

– Escalables: els ecosistemes han de poder acomodar un nombre creixent de nodes sense comprometre la connectivitat i l'eficiència del conjunt.

– Amb coneixement reutilitzable: els ecosistemes participatius generen coneixement políticament rellevant. Ha de ser possible reutilitzar aquest coneixement en altres processos de característiques o temàtiques similars.

– Amb coneixement codificable: més enllà del seu ús, els ecosistemes han de disposar de repositoris del coneixement i les decisions preses com a font potencial de pràctiques i regles d'actuació.

– Alineats: les decisions preses en un àmbit han de poder traslladar-se i tenir efectes en un altre àmbit.

Aquestes característiques configuren un model amb exemples actuals que, d'una manera o altra, s'hi aproximen. Els processos de reforma constitucional a Islàndia —2009-2011— i Irland

—2016-2018— presenten alguns d'aquests trets. Ambdós casos impulsen la creació d'assemblees de ciutadans triats aleatòriament —950 en el cas de l'Assemblea Nacional islandesa de 2010, i 99 en el cas irlandès— que es reuneixen presencialment. En tots dos casos també s'estableixen procediments online per recollir suggeriments del públic en general —via xarxes socials, correu electrònic i correu postal a Islàndia,²⁵ i a través d'un procediment específic en línia i per escrit a Irlanda.²⁶ Les deliberacions de les dues assemblees també podien seguir-se per vídeo en streaming i, en el cas d'Irlanda, són encara accessibles a través d'un canal específic a Youtube.²⁷ En aquest mateix cas, la llei que habilitava l'assemblea va fixar cinc temes de rellevància constitucional a debatre, entre els quals la possible eliminació de la prohibició de l'avortament. La decisió de l'assemblea —eliminar la prohi-

25 STJORNLAGARAD, «The Constitutional Council hands over the bill for a new constitution».

26 CITIZEN'S ASSEMBLY. Disponible a: <www.citizensassembly.ie>.

27 THE CITIZENS' ASSEMBLY YOUTUBE CHANNEL. Disponible a: <www.youtube.com/channel/>.

bició— va ser duta a referèndum i referendada pels votants. Aquest alineament —les recomanacions en un àmbit tenen efectes més enllà d'aquest àmbit— contrasta amb el cas islandès, on les propostes també es van sotmetre a referèndum —i van aprovar-se— però el Parlament va acabar bloquejant el projecte.

Un altre cas similar és el de la redacció i aprovació de la primera constitució de Ciutat de Mèxic —2016-2017.²⁸ El procés es va dissenyar a partir d'un ecosistema participatiu híbrid, modular —inclou un grup d'experts que redacta l'esborrany inicial— i escalable, on els ciutadans podien escollir diversos nivells de participació —des de votar peticions fins a proposar esborranys d'articles. Després de passar per diverses vicissituds —entre les quals, la impugnació de 40 dels 71 articles al Tribunal Suprem—²⁹ el text constitucional va entrar en vigor el setembre de 2018.

28 CIUDAD DE MÉXICO, Portal de CDMX. <www.cdmx.gob.mx/constitucion>.

29 LANGER, «En debate público, la Constitución CDMX».

Es planteja la necessitat de superar les insuficiències de la democràcia representativa —i els límits de l'acció parlamentària en particular— a partir d'una combinació de mecanismes que apropin el projecte europeu a la ciutadania

A Europa, Estònia ha destacat com a país capdavanter en l'ús de tecnologies digitals per a la provisió de serveis públics i el tractament de les dades dels ciutadans. Una quarta part de l'electorat va poder votar online a les eleccions al parlament estonià de març de 2019. Tècnicament, el govern d'aquest país bàltic no ha adoptat la tecnologia de *blockchain*,³⁰ però és probable que l'actual ecosistema digital li permeti liderar l'adopció de les tecnologies distribuïdes dels propers anys.

Finalment, caldria citar l'organització del referèndum català de 2017 com a exemple emergent d'ecosistema participatiu enllaçat.³¹ Des del punt de vista organitzatiu, el paper de la societat civil —individus, grups informals i organitzacions— va anar creixent en funció de l'evolució del context polític i a mesura que el marge de maniobra jurídica del govern disminuïa. El paper protagonista de la societat civil va ser manifest

al carrer —amb mobilitzacions diverses— per exemple, «Escoles Obertes» —i, notablement, amb la gestió logística de les urnes— i als espais online. La interacció entre els membres de la societat civil va generar un complex ecosistema d'eines digitals, algunes d'elles d'arquitectura oberta i distribuïda —IPFS per a l'accés online a les dades encriptades d'on votar, i TOR o FireChat per a les comunicacions. En aquest sentit, el referèndum és un exemple paradigmàtic d'agnosticisme —i pragmatisme— tecnològic: IPFS en comptes de sistemes centralitzats convencionals si aquest esdevenen vulnerables, FireChat en comptes de WhatsApp si les comunicacions es veuen compromeses, o Guifi.net si els operadors d'internet habituals no estan disponibles. Tot i les enormes dificultats, l'ecosistema participatiu del referèndum va poder acomodar i recomptar 2,3 milions de vots el primer d'octubre de 2017. El sistema de cens universal —facilitant la votació des de qualsevol col·legi electoral— i els mecanismes de vot online haurien de convertir-se en estàndards dels referèndums del segle XXI.

Conclusions

Els processos de reforma del projecte europeu es discuteixen sovint des de dues perspectives. Una va de dalt a baix i consisteix a aprofundir en els mecanismes institucionals d'integració europea i les polítiques comunes. L'altra —de baix a dalt— passa per impulsar un paper actiu de la ciutadania europea amb mecanismes de participació granulars —per exemple, en la definició de polítiques públiques, iniciatives legislatives, procediments de consulta...— a través de grups, xarxes de ciutats i similars. En el rerefons, el que es planteja és la necessitat de superar les insuficiències de la democràcia representativa —i els límits de l'acció parlamentària en particular— a partir d'una combinació de mecanismes que apropin el projecte europeu a la ciutadania.

Sovint es diu que a Europa, com als estats i a les ciutats, cal donar respostes a les demandes dels ciutadans. Les antenes dels representants, però, són forçosament parcials i limitades. Sense mecanismes d'agregació —no només del vot, sinó del coneixement—, codificació institucional i decisions amb efectes

30 NORDIC INSTITUTE FOR INTEROPERABILITY SOLUTIONS. Disponible a: <www.niis.org>.

31 POBLET, «Distributed, privacy-enhancing technologies in the 2017 Catalan referendum on independence: New tactics and models of participatory democracy».

Sense mecanismes d'agregació, codificació institucional i decisions amb efectes a diversos nivells és difícil pensar en una ciutadania europea que, venint imposada des de dalt, no es vegi buida de contingut

a diversos nivells és difícil pensar en una ciutadania europea que, venint imposada des de dalt, no es vegi buida de contingut. Una altra perspectiva, complementària a les anteriors, passa per una ciutadania europea autoorganitzada en ecosistemes de participació, que aprofiti els talents socialment distribuïts i les tecnologies cíviqes per a amplificar la seva influència política. Es tracta d'una aproximació des del nivell intermedi, en una democràcia d'institucions enllaçades. Tot i els esbossos que alguns dels exemples que hem vist suggereixen, aquest model està encara per codificar. ■

■ Bibliografia

ACHEN, Christopher; BARTELS, Larry. *Democracy for realists: Why elections do not produce responsive government*. Princeton: Princeton University Press, 2017.

AJUNTAMENT DE BARCELONA. «Decidim Barcelona» [en línia]. Disponible a: <www.decidim.barcelona>.

BRENNAN, Jason. *Against Democracy*. Princeton: Princeton University Press, 2017.

CIUTAT DE MÈXIC. «Portal de CDMX» [en línia]. Disponible a: <www.cdmx.gob.mx/constitucion>.

EUROPEAN COMMISSION. «Standard Eurobarometer» [en línia]. Disponible a: <www.ec.europa.eu>.

EUROPEAN COMMISSION. «Future of Europe, Special Eurobarometer 479» [en línia]. 2018. Disponible a: <www.ec.europa.eu>.

EUROPEAN PARLIAMENT. «Results of the 2014 european elections» [en línia]. Disponible a: <www.europarl.europa.eu>.

FISHKIN, James. «Deliberative democracy and constitutions». A *Social Philosophy and Policy*, núm. 28(01), p.242-260, 2011.

GRAYLING, Anthony. *Democracy and its crisis*. London: Oneworld Publications, 2018.

GENERALITAT DE CATALUNYA. «Govern Obert» [en línia]. Disponible a: <governobert.gencat.cat>

GENERALITAT DE CATALUNYA. «Portal Participa» [en línia]. Disponible a: <www.participa.gencat.cat>.

LANGER, Ana. «En debate público, la Constitución CDMX». A *El Economista*, 12 de juny del 2017.

LA SEXTA. «El consejero de Economía de Andalucía confiesa que no se cumplirá la promesa de crear 600.000 empleos». A La Sexta, a 14 de febrer del 2019.

OSBER, Josiah. *Democracy and Knowledge*. Princeton: Princeton University Press, 2008.

POBLET, Marta. «Crowdfunding culture in Catalonia: the revival of civil society?». A *Journal of Catalan Intellectual History*, núm. 7-8: p. 177-180, 2014.

POBLET, Marta; CASANOVAS, Pompeu; RODRIGUEZ-DONCEL, Víctor. *Linked Democracy*. Cham (Suïssa): Springer Nature, 2019.

POBLET, Marta. «Distributed, privacy-enhancing technologies in the 2017 Catalan referendum on independence: New tactics and models of participatory democracy» [en línia]. A *First Monday*, núm.23(12), 2018. Disponible a: <www.journals.uic.edu>.

RYAN, Matthew; SMITH Graham. «Defining mini-publics». A GRÖNLUND, Kimmo, BÄCHTIGER, André, SETÄLÄ, Maija (eds.). *Deliberative mini-publics: Involving citizens in the democratic process*. Colchester: ECPR Press, 2014.

STJORNLAGARAD. «The Constitutional Council hands over the bill for a new constitution» [en línia]. Disponible a: <www.stjornlagarad.is>.

THE CITIZENS' ASSEMBLY YOUTUBE CHANNEL [en línia]. Disponible a: <www.youtube.com/channel>.

URBINATI, Nadia. *Representative democracy: principles and genealogy*. Chicago: University of Chicago Press, 2006.

VAN REYBROUCK, David. *Against elections: The case for democracy*. Londres: Random House, 2016.

VAROUFAKIS, Yannis. «Can the internet democratise capitalism?» [en línia]. Disponible a: <www.yanisvaroufakis.eu>.